

ČESKOSLOVENSKÁ
AKADEMIE VĚD

ÚSTAV DĚJIN
EVROPSKÝCH SOCIALISTICKÝCH ZEMÍ

DĚJINY
RUSKA

DĚJINY
SVAZU SOVĚTSKÝCH SOCIALISTICKÝCH REPUBLIK

DĚJINY
RUSKA

1

Academia
nakladatelství
Československé akademie věd
Praha 1967

Vladimírská ikona Matky boží (detail),
XI.—XII. st.

Bylo osudovou tragédií Rusi, že vnitřní rozklad tříštil její síly právě v době, kdy se z východní stepi blížilo nebezpečí, nesrovnatelné s dřívějšími nájezdy turkotatarských kočovníků.

Daleko nad severní hranicí Číny sjednotil na počátku 13. stol. náčelník Temudžin mongolské kmeny, a stanuv v čele jejich zprvu nevelkého svazu, přijal podle zvyku asijských nomádů titul čingizchána, nepřemožitelného vládce. Mongolové, kteří ve velikých, vždy nově se tvořících a opět se rozpadajících kočovnických říších vnitřní Asie až dosud nikdy nenabýli významnějšího postavení, proměnili se za jeho vedení v údernou sílu, podřízenou bezpodmínečně kázní a naplněnou jedinou vůlí, dobýt celý svět. Jejich hordy vzápětí obrátily v poušť kvetoucí Chóezm, ovládly střední a východní Asii, zlomily moc Číny a jako zátopa se valily k indickým hranicím a na arabský svět. Hlavní příčinou tohoto jejich závratného vzestupu byla vojenská disciplína a pružná organizace správního systému, které umožnily jak bleskové úspěchy ve výbojích, tak udržení panství na obrovských prostranstvích dobytých území a vytvářely zároveň podmínky pro rozvětvený dálkový obchod i široké mezinárodní vztahy. Tragickým výsledkem běsnění a pustošení, které rozpoutali, byl zánik celých civilizací a podvázání politického, hospodářského a kulturního vývoje mnoha zemí.

Podmanivše si rozsáhlá území na západě až po Azovské moře a Kavkaz, přiblížili se Mongolové nebezpečně k ruským hranicím. Když napadli Poloveckou step, prosil polovecký chán Kotjan o pomoc svého zetě, haličského knížete Mstislava Udatného. Tomu se však podařilo získat pro společný boj pouze jihoruská knížata. Neshody a nesvornost zabránily Rusům opřít se plnou silou prvnímú mongolskému nárazu. I tak táhla ruská vojska v poměrně značném počtu proti nepřítelům až dosud zcela neznámým, o kterých podle slov letopisce „Bůh jediný ví, kdo jsou a odkud přišli“. V raném létě r. 1223 utrpěla od nich zdrcující porážku na řece Kalce. Bylo to první zlověstné zahřmění před netušenou pohromou. Nevyburcovalo však na poplach, neboť Tataři odtáli a Rus žila ještě několik dalších let svým navyklym životem, aniž se cokoli změnilo na meziknížecích svárech a potyčkách, aniž se objevil sebemenší pokus spojit síly proti blížícímu se úderu.

Po smrti Čingizchánově (zemřel r. 1227 na válečném tažení v severní Číně) byl svěřen severozápadní díl (ulus) mongolské říše jeho synu Džučí. Když pak r. 1235 veliký sjezd mongolských náčelníků (kurultaj) ve vzdáleném Karakorumu stanovil

jako jeden z cílů příštích výbojů, ovládnout západní evropské země, přistoupil syn Džučijev Bátú k přípravám tohoto velikého podniku. Okolo jádra svého mongolského vojska seskupil značnou vojenskou sílu z turkotatarských kočovníků svého ulusu. Táhl s nimi nejprve na sever proti toku Volhy a vyvrátil říši volžských Bulharů. Vzápětí nato, v zimě r. 1237—1238, napadl severovýchodní Rus. Ruská knížata však nedokázala ani tvář v tvář smrtelnému nebezpečí překonat vzájemné rozpory a sjednotit se k společné akci. Roztříštěné síly obránců nebyly proto s to přes statečný odpor a bezpříkladné hrdinství, které prokázaly, zadržet mongolsko-tatarské hordy, jež se hnaly přes jejich knížectví, šíříce požár a smrt a obracejíce v trosky pevná města. První z nich padla Rjazaň. Její zánik nám dodnes zpřítomňuje staroruská pověst o jejím vyvrácení.*

Po Rjazani padla Kolomna, potom Moskva, Vladimir, Suzdal a ostatní města severovýchodní Rusi. Bátúova vojska se chystala táhnout i na Veliký Novgorod, avšak jarní deště, které proměnily cesty v potoky bahna, přiměly je k návratu do jižních stepí.

Na této zpáteční cestě utrpěly Bátúovy síly těžké ztráty při dobývání města

*/ A tak tekla křesťanská krev jako řeka,
jako řeka velká za hřešení naše.

.....
Slavné město Rjazaň a rjazaňskou zemi
opustila nádhera a blahobyt,
pominula sláva jeho, bohatství už
nebylo viděti, jenom dým a popel,
chrámy vyhořely, slavná basilika
vypálena všechna uvnitř počerněla.
Veliký kníže rjazaňský, Jiří Igorovič,
knížata, bojaři i prostí bojovníci
... teď leželi tu na té holé zemi
mrtví, zboženi na rudém kavylu,
sněhem zasypaní, ledem okovaní,
nikým nehlídání...

(*Tři zpěvy staroruské, Praha 1955, str. 63 a 70, překlad Hany Skalové.*)

Týž obraz zkázy, hrdinství a utrpení dochovala budoucím věkům i řada dalších literárních děl, zvláště „pláč“ a žalostná vyprávění o neštěstích, způsobených tatarským vpádem. Všechny staví rodnou Rus jako kulturní křesťanskou zemi do protikladu proti hrubé síle barbarů.

Kozelska, jehož obránci odolávali nepřátelům sedm neděl v nerovném boji. Ale již za rok nato, na jaře r. 1239, dobyli Tataři Perejaslavi a v říjnu Černigova. Na podzim r. 1240 se jejich hlavní síly v čele s Bátúem hnuly na západ a v prosinci se zmocnily Kyjeva. Nedávné archeologické výzkumy odhalily téměř netknutý obraz zkázy — s kostrami mužů ve zbrani a s popelem, který posléze všechno překryl — v obytných domech i v pobořeném Desátkovém chrámu, z něhož se stala v tomto dramatickém boji poslední bašta, chráněná obránci staroslavného stoličného města Kyjevské Rusi.

Avšak cílem mongolsko-tatarských hord bylo nejen dobytí Rusi, ale i dalších evropských zemí. Po vyvrácení Kyjeva zpusťily Haličsko-volyňskou Rus a Bátú táhl s jedním proudem své armády do Polska. Ostatní mongolské síly vtrhly přes Sibiňsko do Uher a pronikly až do Charvátska a na dalmátské pobřeží. Bátúovi jezdci zatím pustošili Sandoměř a Krakov a napadli Slezsko, kde se jim postavila na odpor slezská knížata v bitvě u Lehnice. Jejich dalšímu tažení zatarasily cestu dobře zabezpečené české hranice a marně útočili i na pevnou Olomouc. Odtud ustoupil pak Bátú se svými silami do Uher, kde ho zastihla zpráva o smrti velikého chána.

Mongolský jezdec
(z čínské encyklopedie
17. stol.).

Hodlaje uchvátit za nastálých změn ve Veliké hordě co nejsilnější posici, odtáhl urychleně s celým svým obrovským vojskem k dolní Volze.

O nové tažení proti Západu se pak Mongolové již nikdy nepokusili. Západní země s terénem většinou nepříznivým pro nomádkou jízdu a hlavně s hustou sítí pevných hradů a měst nezbuzovaly naděje na další vítězství. Bátú se spokojil svými dosavadními výboji a z pestrého konglomerátu dobytých euroasijských zemí, lišících se vzájemně svým způsobem života, historickým vývojem i kulturní úrovní, vytvořil mohutnou říši, kterou ruské prameny nazývají Zlatá horda, východní (podle Polovecké stepi) Dešt-i-Kipčak. Prostírala se od Kyjeva a Krymu přes severovýchodní Rus, země volžských Bulharů a Mordvínů až po soutok Irtyše a Obu na Sibiři a na jihovýchodě sahala k dolnímu toku Syr-Darji, zahrnujíc pod své panství i severní Chórezm. Zlatá horda udržovala tak v porobě množství zemí, sama však byla závislá na velikých chánech mongolské říše. Osamostatnila se teprve r. 1260, když centrum mongolského panství bylo přeneseno do Pekingu, čímž se chán všech Mongolů změnil v čínského císaře.

Tatarská pohroma, kterou feudálně rozdrobená Rus přes všechen svůj heroismus nebyla s to odvrátit, znamenala tragickou přervu v historii země, patřící do té doby k předním evropským státům. Tataři se podle slov Puškinových „nepodobali Maurům. Když dobyli Rusi, neobdarovali ji algebrou a Aristotelem“. Udržovali ruské země přes 200 let v porobě a v izolaci od ostatního světa, což obojí vedlo k hospodářské i kulturní zaostalosti. Osudný historický obrat, který tím přivodili, zasáhl ruský život až u samého kořene bytí a vrhl svůj temný stín daleko do budoucnosti.

ODVRÁCENÍ ŠVÉDSKÉ A NĚMECKÉ AGRESE

7

Zatím co z východu postupovali proti ruským knížectvím Mongolové, ruský severozápad byl ohrožen spojeným útokem Švédů a německých křižáckých řádů. Prvním jejich cílem bylo zmocnit se země Novgorodské s bohatými obchodními městy Novgorodem a Pskovem.

Veliký Novgorod měl již v rámci Kyjevské Rusi privilegované postavení, které mu zajistil veliký kníže Jaroslav Moudrý proslulými „gramotami“. Byl nejen

největším obchodním a řemeslnickým centrem, ale i politickým střediskem severozápadní Rusi. V době živého dálkového obchodu s Byzancí mu plynul veliký zisk z klíčové polohy na obchodní tepně „iz Varjag v Greki“. Současně měl čilé obchodní spojení s evropským západem a s arabským východem. Od 12. století dojížděli novgorodští kupci na ostrov Gotland, který byl nejdůležitějším obchodním střediskem v Baltském moři, a měli tam v městě Wisby vlastní obchodní dvůr s kostelem. Dále obchodovali s Dánskem a s pobaltskými německými městy. Ve 13. a 14. století byl dokonce Novgorod členem severoněmecké hansy. Současně přijížděli do rušného obchodního centra cizí kupci, kteří tam měli své obchodní dvory, gotský (tj. gotlandský) a německý.

Bohaté město, k němuž patřilo jako „prigorod“ i další velké obchodní a řemeslnické středisko Pskov, ovládlo země celého ruského severu až po Ural a učinilo z nich hojný zdroj surovin a produktů, vyvážených na cizí trhy. Byly to hlavně kožešiny, mroží kly, len, konopí, vosk a sádlo. Pro hospodářský život v Novgorodě mělo zároveň veliký význam zemědělství a podobně jako jinde nabývalo tu váhy velké pozemkové vlastnictví. Soustřeďovalo se v rukou bojarů, kteří výtěžky svých velkostatků měnili ve zboží. Bohatství, které plynulo do Novgorodu, bylo patrné i na velkolepé výstavbě města, na mohutném opevnění, nákladných stavbách, zbudovaných v osobitě novgorodském slohu, výstavných chrámech a kláštorech.

Šťastná situace, v níž se později Veliký Novgorod ocitl tím, že unikl bezprostřednímu zásahu tatarské zvůle, způsobila, že toto město a jeho kulturní okruh se staly trezorem tradic ruského výtvarného umění, a to v dobách, kdy politický a hospodářský útlak nutně vedl k ochablosti výtvarných snah v oblastech, na které doléhala tatarská nadvláda. — Novgorodský městský život nabyt neobvykle zajímavých a svérázných forem, jejichž výrazem byla organizace ulic a čtvrtí, konců, stejně jako sotní, kupecká bratrstva a řemeslnické cechy. Na rozdíl od středověkého vývoje na západě, kde byla městská správa v rukou nejvyšší vrstvy měšťanstva, patriciátu, podrželi si v Novgorodě — podobně jako tomu bylo např. v Byzanci — rozhodující vliv velcí feudálové, bojaři. Ovládali klíčové pozice a měli hlavní slovo na shromáždění městského obyvatelstva, zvaném věče.

Novgorod měl původně v Kyjevském státě obdobné postavení jako jiné oblasti. Veliký kníže tam posílal zpravidla svého syna nebo jiného blízkého příbuzného, aby zemi spravoval a určoval mu za pomocníka tzv. posadnika (jakéhosi místodržitele) a dále tisícníka, který měl na starosti branné síly. Knížata se však často střídala, a když kníže odcházal, skládal svou hodnost i posadnik. Protože tak vznikalo do příchodu nového knížete mezivládí, stalo se od druhé poloviny 12. stol. pravidlem, že městské shromáždění, věče, volilo posadnika z novgorodských bojarů samo, a kníže jej po svém příchodu dodatečně schvaloval. Potom se stal volitelným i tisícník a posléze i novgorodský biskup, který hrál důležitou úlohu ve správě města i v jeho obchodních stycích se zahraničím. Tito tři nejvyšší hodnostáři, tvořící špičku

novgorodského bojarstva, měli ve svých rukou výkonnou moc a prakticky ovládali věc.

Zásadě volitelnosti se nakonec neubráníl ani sám kníže. Rozbroje mezi jednotlivými liniemi rozvětveného Rjurikova rodu umožnily Novgorodským, že si počali vybírat mezi soupeři a zároveň citelně omezovali moc vládců, kterého si zvolili. Poměr mezi ním a městem byl pevně stanoven smlouvou, na kterou kníže při nastoupení vlády přísahal, líbaje kříž. Vláda těchto volených knížecích správců země byla dočasná. Novgorodští si zřídka kdy podrželi téhož knížete delší dobu. Konflikty s bojary a opětovná povstání městského lidu přispívaly k tomuto častému střídání.

Druhou stránkou vztahů knížat s Novgorodem byla skutečnost, že jednotlivá knížectví soupeřila mezi sebou ve snaze nabýt vlivu v bohatém městě. Účinné prostředky k tomu měla pouze knížata vladimírsko-suzalská, která mohla uzavřít volžské obchodní cesty, bránit v dovozu potravin do Novgorodu apod. Proto také

již od dob Andreje Bogoljubského a jeho syna Vsevoloda Veliké Hnízdo prosazovalo vladimírsko-suzdalské knížectví, své zájmy především zasahováním do volby předních novgorodských hodnostářů s obsazováním knížecího stolce členy své rodiny. Tak se stal Vsevolodův syn Jaroslav čtyřikrát knížetem novgorodským. R. 1236 po

Přilba
Jaroslava Vsevolodoviče.

něm nastoupil jeho syn Alexandr právě v době, kdy byl ruský sever ohrožen německou a švédskou agresí.

Toto nebezpečí, připravující se pozvolna již v minulosti, nabylo v předešlých desetiletích rychlého spádu. Němečtí kupci, kteří přicházeli do těchto vzdálených severních končin, se od počátku 12. věku nespokojovali pouhým dálkovým obchodem a začali se trvale usazovat ve východním Poblatí. Faktorie, které tam založili, se staly prvními opěrnými body německé expanse. V zápětí za nimi přicházeli jejich krajané misionáři a v 13. stol. si počal zakládat své panství na území kmenů lotyšských, litevských a finských německý křížácký řád mečových bratří. Bojovní křížáci, na jejichž bílém plášti byl kříž symbolicky spjat s krvavým mečem, počali brzy ohrožovat i sousední ruské oblasti a r. 1223 se zmocnili města Jurjeva (Dorpatu). Když se r. 1237 spojili s řádem německých rytířů, kteří s šířením křesťanství prosazovali v té době své mocenské zájmy mezi pohanskými Prusy, staly se společným cílem křížáků bohaté země pskovská a novgorodská.

Z tehdejšího historického kontextu lze soudit, že jejich útok na severozápadní Rus byl jedním z článků mezinárodní politiky papežské kurie, která byla v té době na vrcholu své moci a triumfovala nad pravoslávím. R. 1204 se totiž západní křížáci zmocnili pokleslé říše byzantské, odvěkého ohniska pravoslavné církve, a proměnili ji na více než půl století v latinské císařství. Po Byzanci přicházela na řadu pravoslavná Rus, podloměná tatarským vpádem. Zdá se, že ve prospěch tohoto výkladu svědčí i politika papeže Inocence IV. vůči Haličsko-volyňskému knížectví a Litvě, jejímž cílem byla církevní unie.

Stejně jako němečtí rytíři a mečovní bratři v baltských zemích, šířili současně Švédové pod praporem křesťanství své panství v pohanském Finsku a také jejich mocenské zájmy přitahoval přirozeně bohatý Novgorod. Tak se stalo, že se r. 1240 octl ruský severozápad v kleštích dvojího ohrožení. Zatím co z jihu útočili němečtí křížáci a zmocnili se Pskova, Švédové se vylodili v ústí řeky Něvy. Tehdejší novgorodský kníže Alexandr vytáhl v čele městské hotovosti proti švédskému vojsku a připravil mu na březích Něvy zdrcující porážku. Toto vítězství jej zařadilo do historické paměti vlastního národa i do světových dějin jako Alexandra Něvského. Významný úspěch posílil sebevědomí i odvahu Novgorodanů. Během dvou let osvobodili z područí řádových bratří Pskov a v čele s knížetem Alexandrem byli připraveni čelit jejich novému náporu. 5. dubna r. 1242 definitivně zlomili a odrazili německý útok v slavné bitvě na ledě Čudského jezera. Bylo to vítězství všeruského významu. V mdlobě tatarské poroby křísilo ruské národní sebevědomí a probouzelo víru v možnost společného boje za osvobození. Této tradici dodala lesku i pravoslavná církev, která spatřovala v pořážce křížáků záchranu ohroženého pravoslaví a zařadila proto Alexandra Něvského do počtu svých svatých.

MOSKVA V ČELE BOJE PROTI TATARSKÉMU JHU

II

BEZPROSTŘEDNÍ DŮSLEDKY TATARSKÉ POROBY

I

Po dlouhou dobu nebylo na Rusi reálných předpokladů k účinnému boji proti Tatarům. Po přestálé pohromě bylo první starostí obnovit nejnnutnější podmínky k životu a nově vybudovat zničená města i osady. Tak zmíněná již Pověst o vyvrácení města Rjazaně chánem Batyjem vypravuje v závěru o tamním knížeti Ingvaru Igoroviči, který jediný z početné knížecí rodiny přežil tatarský vpád a „dosedl v Rjazani na trůn svého otce, Igora Svatoslaviče velikého“, že „zemi rjazaňskou pozdvihl znovu z trosek, / chrámy postavil a monastýry zřídil, / navrátilce potěšil a lidi svolal.“ / Jak veliké byly důsledky vyhladění a hmotných ztrát v ruských městech ilustruje dobře skutečnost, že řemesla a obchod se počaly vzpamatovávat teprve ve 14. stol.

Zlatá horda pevně držela ve svých rukou panství nad dobytým územím. Ruským zemím ponechala sice politickou autonomii, avšak jak veliký kníže, tak i ostatní knížata měli právo ujmout se vlády jen tehdy, jestliže jim chán dal k tomu povolení listinou zvanou jarlyk. Knížata byla povinna dostavit se pro toto pověření do Zlaté hordy osobně a složit chánovi hold a dary v jeho sídelním městě Saraji, zbudovaném u volžského ústí, nedaleko někdejšího chazarského Itilu. Dokud trvala jednota mongolské říše, musel se veliký kníže, ustanovený chánem Zlaté hordy, vypravit ještě do dalekého Karakorumu, aby získal uznání i od ústřední vlády mongolské říše. Situace byla zvláště složitá v dobách, kdy vznikaly rozpory v politice velikého chána a Zlaté hordy. Na tyto poměry doplatil životem první veliký kníže vladimírský za tatarské poroby, Jaroslav Vsevolodovič, otec Alexandra Něvského, který byl r. 1246 v Karakorumu otráven.

Ruským zemím byla sice ponechána politická autonomie s vlastní vládou, byly však postaveny pod kontrolu chánových zmocněnců bakaků a byly vázány k Hordě povinnostmi, které znamenaly těžké břemeno. Knížata byla povinna poskytovat chánům na výzvu vojenskou pomoc a na jejich země byla uvalena daň, zvaná vychod, kterou na základě provedeného soupisu vymáhali v prvních desetiletích s neuvěřitelnou krutostí tatarští baskakové. Z povinnosti platit vychod bylo vyňato

pouze duchovenstvo v čele s kyjevským metropolitou a církevní lidé. Kromě odvádění daně bylo ruské obyvatelstvo nuceno zásobovat jídlem a pitím chánovy vyslance a úředníky, projíždějící zemí, a podporovat poskytováním přípravek tatarskou dopravní sítí, jejíž organizace se nazývala jamskaja goňba. Všechny tyto povinnosti těžce doléhaly na široké masy a násilí Tatarů při jejich vymáhání nejednou vyvolávalo bouře lidu. Když se r. 1259 pozvedl Novgorod s okolím na protest proti krutému vymáhání vychodu, chánovi baskakové povolali na pomoc Alexandra Něvského, který byl r. 1252 ustanoven Bátúem za velikého knížete vladimírského. Hrdina, který před léty odvrátil od Novgorodské země útok Švédů a německých křižáků, byl nyní nucen jako vasal Zlaté hordy chránit Tatary před novgorodským obyvatelstvem. Tato skutečnost je výmluvným svědectvím o postavení Rusi v tatarském područí.

Pro Alexandra je v této těžké době příznačné, že uvnitř své země i vůči Hordě vedl střízlivou politiku, určenou vědomím reálných možností a vzájemného poměru sil. Pečoval o znovuvybudování zničených měst a snažil se získat od Tatarů úlevy pro obyvatelstvo svého knížectví. Posiloval vytrvale země, kterým vládl, spatřuje v nich v duchu dobového pojetí svůj dědičný majetek, svou „votčinu“. Zároveň upevňoval velkoknížecí moc, která byla nejen v jeho době, ale i v příštích stáletích progresivní silou ruských dějin. Obezřetností své politiky i svou vojevůdcovskou slávou předznamenal Alexandr hlavní tendence ruských dějin pro příští staletí. Stejně jako on i pozdější ruská knížata, zejména Ivan Kalita, udržovala s Hordou mírové vztahy, dokud nestačila vlastními silami na účinný boj s ní. Při tom trpělivě sbírala síly, aby mohla posléze zasadit Tatarům rozhodující ránu a zbavit Rus jejich jha.

Územní bazí velikého knížectví Vladimírského, ve kterém budoval Alexandr Něvský základy pevné velkoknížecí vlády, byla země rostovsko-suzdalská, lesnatá rovina, prostírající se na dalekém ruském severovýchodě mezi Volhou a Okou. Původně byla obývána Finy, jak o tom svědčí četná toponyma, zejména názvy řek. Slovanský živel sem pronikal teprve později, a to postupně, nejprve z Novgorodska a od dob Jurije Dolgorukého a Andreje Bogoljubského z jižních zemí, ohrožených nájezdy kočovníků ze sousední stepi. Přinesl sem patrně i názvy jižních míst (např. Starodub, Vyšgorod, Perejaslav aj.), při čemž je ovšem možné, že některá z těchto jmen dávala nově zakládaným sídlištím sama knížata podle svých zálib a vztahů ke kyjevskému jihu. Také po tatarské pohromě se patrně uchýlovali do těchto vzdálených končin uprchlíci z těžce postižených jižních zemí. Slovanský element vytlačoval a částečně i absorboval původní finské obyvatelstvo, takže se v těchto krajích vytvářel i nový fyzický typ oné větve východních Slovanů, která se tu pak vyvíjela ve změněných podmínkách, oddělena od západní a jižní Rusi. Její jazyk, charakter i historie nabývaly postupem doby nových osobitých rysů, které měly v budoucnu vyznačovat velkoruskou národnost, nositelku sjednocení ruských zemí pod žezlem Moskvy.

Odlišný vývoj severovýchodní Rusi, jihozápadní oblasti a zemí ruského západu měl nepochybně kořeny hluboko v minulosti: Kyjevský stát byl politickým útvarem velmi labilním a spoje, vytvářející povědomí jednoty, nemohly zasáhnout v rámci naturálního hospodářství a nepevné ústřední vlády tak hluboko do osobitého života jednotlivých oblastí rozsáhlého území, aby je semknuly a vytvořily z nich jediný organický celek. Výrazné místní rozdíly, které se ještě prohloubily v době feudální roztržitosti Rusi, měly tedy ode dávna svou vývojovou kontinuitu a nebyly pouze výsledkem situace, způsobené mongolským vpádem. Zároveň však nelze pochybovat o tom, že historické podmínky, které tatarský zásah přivodil, sehrály v tomto procesu významnou úlohu.

Haličsko-volyňské Rusi se první nápor Tatarů nedotkl a proto její kníže Daniel, osobnost, dopínající se velikosti Alexandra Něvského, pomýšlel — jediný z ruských knížat tehdejší doby — na otevřený boj s Hordou. Když se však jeho země stala obětí nového tatarského vpádu, nezbyvalo v daném okamžiku nežli se podrobit. Nicméně díky šťastné poloze tohoto vzdáleného konce ruského území tatarské panství do haličsko-volyňské oblasti téměř nedoléhalo, takže výstavba zpusťované země postupovala velmi rychle. Bystrý kníže využil pracovních sil uprchlíků z území, uchvácených Hordou a nadto povolával po západním vzoru polské a německé kolonisty, kterým zaručoval výsady, obdobně jako to činili v této době čeští králové. Smělý plán, setřást tatarské jho s vojenskou pomocí západního křesťanstva, získanou prostřednictvím papežovým, měl být zaplacen unii církve pravoslavné s katolickou. Za svolení k jejímu uskutečnění se dostalo Danielovi asi r. 1254 od papeže Innocence IV. královské koruny.

V téže době získal královský titul od papežské kurie i litevský kníže Mendog, panovník, kterému se teprve nedávno podařilo sjednotit pod tlakem agrese německých křižáckých řádů dosud neorganizované litevské kmeny v jednotný stát a jehož situaci podstatně usnadnilo vítězství Alexandra Něvského nad německými útočníky. Nicméně v zájmu udržení nezávislosti země volil obratný kníže na čas i cestu paktování s livonským řádem a přistoupil i na přijetí křesťanství, aniž se mu podařilo účinněji je v zemi prosadit. Německou agresi se však tímto postupem nepodařilo zadržet. Útočnost livonského řádu, setkávající se s odporem litevských kmenů, vedla posléze k úporným vzájemným bojům.

Také Danielův pokus ztroskotat a jeho země se znovu vrátily po odvolání církevní unie do lůna pravoslavné církve. Nicméně sblížení s Polskem na konci Danielova života (zemřel r. 1263 stejně jako Alexandr Něvský) bylo již předzvěstí budoucích vývojových tendencí, které strhly jihozápadní Rus do kruhu polských mocenských zájmů.

Část knížectví haličsko-vladimírského, Červenou Rus opanoval po vymření tamní dynastie r. 1340 polský král Kazimír Veliký a Kyjevské knížectví s okolním územím bylo tatarským vpádem značně ztenčeno a nehrálo již žádnou úlohu. Tak se

na ruském jihozápadě připravovaly historické podmínky, v nichž se pak vyvíjela ze staroruského základu nová ukrajinská národnost.

Země západoruské spojily po tatarském vpádu své osudy s Litvou, která rozšiřovala obratnou politikou své panství o nová a nová ruská území. Již Mendogovi se podařilo ovládnout Černou Rus, kraj, ležící na přítocích Němenu. Do jejího města Novgorodku přenesl dokonce své sídlo. K Litvě pak připojil i někdejší knížectví Polocké. Stejnou politiku prisvojování ruských zemí uplatňovali jeho nástupci, z nichž zakladatel nové litevské dynastie Gedymín (1315—1340) učinil z běloruského města Vilna centrum své říše. Ruské země se podrobovaly rády nové vládě, která je osvobozovala od tatarské poroby a chovala se k nim národnostně i nábožensky snášenlivě. Zároveň pokročilejší ruský živel nabýval rozhodujícího vlivu na vývoj litevského státu, jeho práva a kultury. Již v 13. stol. se stala ruština státním jazykem. V knížecí kanceláři a u soudů, v listinách i sněmovních usneseních se užívalo církevní slovanštiny ruské redakce, do které později pronikaly prvky západoruských dialektů. Již v 15. stol. se začal uplatňovat živý lidový jazyk západoruský v některých náboženských spisech. Na počátku 16. stol. pořídil Fr. Skorina z Polocku západoruský překlad bible, jejíž první část přeložil a vytiskl v l. 1517—1519 v Praze. Lidová mluva pronikla i do památek právních. Země ruského západu a jihozápadu žily dlouhou dobu v poměrně úzkém kontaktu, díky sblížení a posléze splnutí Litvy s Polskem. Nejvýznamnějšími mezníky tohoto procesu byla unie, podepsaná v Krevě r. 1485 a upevněná sňatkem velkého knížete litevského Jagella s dědičkou polského království Hedvikou, a unie lublinská z r. 1569, která byla již výrazem jeho dovršení. — Rozlomení původního území Kyjevské Rusi tatarským vpádem způsobilo tedy bezprostředně odloučení Rusi severovýchodní a severní od zemí západních a podmínilo zapojení obou polovin někdejšího jednotného státu do zcela odlišných historických souvislostí. Naprotitomu dovršení národnostní diferenciace mezi Ukrajinci a Bělorusy mělo být dílem teprve mnohem pozdější doby. Všechny tři větve východního Slovanstva si však zachovaly živé povědomí společné minulosti a etnické sounáležitosti.